

הדילמות של "חרבות ברזל" בראי תיאוריית המלחמה הצודקת

דני סטטמן

החוג לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה
המכון הישראלי לדמוקרטיה

המסגרת הנורמטיבית; המשפטית והמוסרית

לכאורה דיון נורמטיבי במלחמות מחייב התייחסות נפרדת לכללים משפטיים (=משפט הבינלאומי) ולעקרונות משפטיים (תיאוריית המלחמה הצודקת).

זאת משום שיש פער ידוע בין המשפט לבין המוסר.

אבל דווקא בתחום הנדון הפער מצומצם מאוד.

יש סבורים שהכללים המשפטיים ממש קובעים את החובות והזכויות המוסריות במלחמה.

יש סבורים (ה"רוויזיוניסטים") שאומנם יש פער בין חוקי המלחמה לבין "המוסריות העמוקה של מלחמות", אבל במציאות הקיימת הכללים המשפטיים לגבי מלחמות מחייבים גם מבחינה מוסרית.

אבל חובות וזכויות אינן ממצות את התחום המוסרי

העובדה שעמידה בכללים המשפטיים מספיקה כדי לעמוד בחובות המוסרית המוטלות עלינו מותירה פתוחה את האפשרות שההתנהגות שלנו חסרת רגישות, מבטאת תכונות אופי בעייתיות, וכך הלאה.

לכן למרות החשיבות העצומה של בירור הסטטוס המשפטי של המעשים שלנו, מבחינה מוסרית זה לא סוף הסיפור.

האתיקה של מלחמות; שלושה מישורים

צדק במלחמה, *jus ad bellum*; מהם התנאים המתירים יציאה למלחמה?

צדק בלחימה, *jus in bello*; מהם הכללים שלאורם חובה לנהל את הלחימה?

צדק בהפסקת המלחמה, *jus ex bello*; מתי חובה להפסיק את המלחמה?

שאלות לגבי אד בלום ושאלות לגבי אין בלו אינן תלויות זו בזו. למשל: פשיטא שגם אם היציאה למלחמה נגד חמאס הייתה לגמרי מוצדקת, לא היה בכך כדי להצדיק הפרה של כללי הלחימה – אם הם אכן הופרו – נניח פגיעה מכוונת באזרחים בלתי-מעורבים.

אד בלום ואַקס בלו

לגבי אַקס בלו, המצב יותר מורכב: כשמלחמה משיגה את מטרתה, אין הצדקה מוסרית להמשיך בה.

הבעיה היא ש"מטרת המלחמה" מנוסחת כמעט תמיד במונחים כלליים כמו "הסרת האיום מהאויב", "השגת ביטחון" או "שקט ובטחון בגבול הצפון" – אבל משום כך קשה מאוד להצביע על הנקודה שבה המטרה הושגה והמלחמה הפכה למיותרת.

בתגובה, ניתן להציע מטרות יותר קונקרטיות, כאלה **שניתנות** לזיהוי ומדידה, כמו למשל "הפסקת הירי לעבר המדינה" או "דחיקת הכוחות הפולשים מחוץ לגבולות המדינה".

הבעיה היא שהשגתן של אלה בדרך כלל לא תספיק כדי להקנות ביטחון למדינה המותקפת; כיצד הפסקת הירי עכשיו תעזור למנוע חידוש הירי כעבור שבוע? כיצד דחיקת הכוחות הפולשים כרגע תמנע פלישה או תוקפנות אחרת בהמשך?

המלכוד: הגדרה מצומצמת מדי של מטרות המלחמה מחלישה את הכדאיות ואת ההצדקה המוסרית שלה. הגדרה רחבה מדי פותחת את השער למלחמה כמעט טוטאלית וכמעט אינסופית.

יציאה ממלחמה לא-מידתית

הדילמה הקשה לגבי אקס בלו נוגעת למקרים שבהם היציאה למלחמה הייתה מוצדקת, בין השאר כי היא עמדה בדרישת המידתיות, אבל בשלב מסוים היא הפכה לא-מידתית.

נניח שבעת ההחלטה לצאת למלחמה, שיערו מקבלי ההחלטות שהמלחמה תגרום ל-10,000 הרוגים בקרב אזרחי האויב, וסברו שזה מחיר מידתי בהשוואה לרעות שייגרמו אם המדינה לא תצא למלחמה. והנה כעבור חצי שנה מתברר שנהרגו כבר יותר מ-10,000, והמדינה עדיין רחוקה מהשגת מטרותיה.

יש סבורים שבמצב העניינים הזה, המדינה צריכה להפסיק את המלחמה.

אבל ספק אם יש מדינה בעולם שתנהג כך.

כמו כן, גישה זו מספקת מוטיבציה בעייתית למדינות ולשחקנים לא-מדינתיים לפעול משטחים אזרחיים ולסכן את אזרחיהם, כדי לכפות מבחינה מוסרית את הפסקת הלחימה נגדם.

התנאים ליציאה למלחמה

עילה צודקת; הגנה עצמית.

תנאי ההצלחה.

תנאי ההכרחיות.

תנאי המידתיות.

יישום לחרבות ברזל

בהמשך לאמור לעיל, המשמעות של הגנה עצמית במקרה הנדון עמומה מאוד; האם האיום שמפניו צריך להגן הוא הפלישה ומעשי התוקפנות והזוועה של ה-7/10, או התוקפנות הפוטנציאלית העתידית של חמאס?

לגבי תנאי ההצלחה, יש שטענו שהמלחמה לא תוכל לספק את ההגנה הדרושה (מפני תוקפנות עתידית) משום ש"אי אפשר לנצח רעיון [כמו חמאס]", או משום ש"לא ניתן לדכא בכוח מאבק לשחרור מכיבוש".

לגבי תנאי ההכרחיות, יש שטענו שהמלחמה הייתה מיותרת כי אחרי הטיפול בפולשים של ה-7/10 ניתן היה למנוע תקיפות עתידיות באמצעות חיזוק הגדר, הוספת מכשולים פיזיים ואלקטרוניים, ופריסה רבה יותר של כוחות באזור בגבול.

לגבי תנאי המידתיות, יש שטענו שהרעות שניתן היה לִצְפוֹת שהמלחמה תגרום (בעיקר במונחי פגיעה באזרחים) – ושהיא כן גרמה בפועל – היו חמורות יותר מהרעות שהיא צפויה הייתה למנוע.

כללי האין פלו

לעולם אין לפגוע במכוון באזרחים (בהקשר העזתי מוטב לומר בלתי מעורבים).
מותר לפגוע באזרחים כתוצאת אגב של תקיפת מטרות לגיטימיות – ובלבד
שהפגיעה היא מידתית.

השיפוטים לגבי מידתיות עמומים, שנויים במחלוקת כרונית, ומושפעים מהטיות
פוליטיות.

קיים פיתוי להסיק מכך ש"אם יש ספק אין ספק", כלומר אם לא בטוחים שהנזק
הצפוי לאזרחים הוא מידתי, יש להימנע מהתקיפה.

אבל זה יוביל לעמדה כמעט פציפיסטית, כי, בהינתן האופן הנ"ל של שיפוטי
מידתיות, כמעט תמיד יש ספק.

כמו כן חייבים לזכור שיש מחיר מוסרי גם להימנעות מתקיפה בשל החשש לפגיעה
יתרה באזרחים; אלמלא הסתפק צה"ל ב-2003 בפצצה של רבע טון בתקיפה נגד
ישיבה של בכירי חמאס, מוחמד דף ובכירים אחרים היו ככל הנראה נהרגים, ואולי
ה-7/10 היה נמנע.

אבל עמימות לא אומרת שהכול הולך

נכון ששיפוטי מידתיות אין בלו עמומים וחשופים להטיות, אבל מכאן לא נובע שהם לחלוטין לא אמינים.

למשל, אם נכון הדיווח (לפני כמה שבועות) שבניין מגורים מאוכלס אזרחים הותקף ונהרס רק בגלל שהצבא זיהה תצפיתן על הגג, זו נראית בבירור תקיפה בלתי-מידתית.

הבדיקה לגבי מידתיות של תקיפות היא תמיד פֶּר תקיפה ולא מתייחסת לסך הכול הנפגעים האזרחיים בקרב האויב (בדיקה ששייכת לרמת האד בלום).

בנוסף צריך לבדוק גם את הנהלים הכלליים לגבי בדיקת הסיכון לאזרחים ולגבי אופן השוואתם לרווח הצבאי הצפוי.

אם תקיפה מתבררת בדיעבד כבלתי מידתית, הדבר מלמד לעתים על כישלון מוסרי (ייחוס חשיבות גבוהה מדי לתקיפה גם במחיר פגיעה באזרחים), אבל לעתים על אי-הבנה של תנאי השטח – אי-הבנה שעשויה להיות סבירה, אבל עלולה גם לנבוע מרשלנות.